

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

2025-yil 1(2)-son

TORCG

**“IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-
INNOVATSION TADQIQOTLAR”**

ilmiy-metodik jurnali

Bosh muharrir:

Boltaeva Mohichehra

Tahrir hay'ati:

07.00.00 - Tarix fanlari

- Ergasheva Yulduz — Tarix fanlari doktori, professor
- Zununova Gulchehra — Tarix fanlari doktori, professor
- Kurbonova Zemfira — Tarix fanlari doktori, professor
- Askar Jumashayev — Tarix fanlari doktori, professor
- Nurjanov Sabit Uzakbayevich — Tarix fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Xaydarov G'ayratbek Mirzapulatovich — Tarix fanlari doktori, dotsent
- Seydametova Gulnara Utarbayeva — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Nasirov Bunyod — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Sulaymanov Salamat Arepbayevich — tarix fanlari doktori, dotsent
- Tangirbergenova Kalligul — tarix fanlari nomzodi, dotsent
- Akimniyazova Gulnaz Abdinayimovna, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00 - Falsafa fanlari

- Yaxshilikov Juraboy Yaxshilikovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Saitkasimov Akbar Isaxanovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Musaev Odil Raxmatovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Suvanov Ilxom Abduxalilovich — Falsafa fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Alima Berdimuratova — Falsafa fanlari doktori, professor
- Kabulniyazova Gulchehra Tashpulatovna — Falsafa fanlari doktori, professor
- Siddikov Ilyos — Falsafa fanlari doktori, dotsent

10.00.00 - Filologiya fanlari

- Zakirova Soxiba — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Ganiyeva Shodiya Azizovna — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Soatova Nodira — Filologiya fanlari doktori, professor
- Kobilova Zeboxon Bakirovna — Filologiya fanlari doktori, professor
- Teshaboyev Dilmurod Raxmadjonovich -
Filologiya fanlari doktori DSc, dotsent

13.00.00 - Pedagogika fanlari

- Jo'rayev Risbay Xaydarovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turgunoy Egamberdiyeva — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Ibragimov Xolboy Ibragimovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turakulov Olim Xolbutayevich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Abdullayeva Barno Sayfutdinovna — Pedagogika fanlari doktori, professor

- Ismoilov Temur Islamovich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Umid Negmatovich Xo'jamqulov — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Isakulova Nilufar — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Jumanəzova Muxayyo Tojiyevna — Pedagogika fanlari doktori, dotsent

19.00.00 - Psixologiya fanlari

- Abdullayeva Dilbar — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Atabayeva Nargis Batirovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent,
- Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
- Umarov Baxriddin Mengboyevich — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Shamshetova Anjima Karamaddinovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent
- Norbekova Barno — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent
- Abdumajidova Dildora — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent

23.00.00 - Siyosiy fanlar

- Jo'raqulov Furqat Norjigitovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Axmedov Husnidin Alikulovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Musaev Mansur Tursunpulatovich — Siyosiy fanlar doktori, katta ilmiy xodim Ravshanov
- Fazluddin Ravshanovich — Siyosiy fanlar doktori, dotsent

22.00.00 - Sotsiologiya fanlari

- Xolbekov Abdug'ani Jumanazarovich — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Sodiqova Shoxida Marxaboyevna — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Gabdrahmanova Gulnara Faatevna — Sh. Marjani nomidagi Tarix instituti, Tatariston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Kamalova Xatira Sabirovna — Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

"Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar" - bu ilmiy-metodik jurnal bo'lib, O'zbekistonda 2024-yildan beri nashr etilmoqda. Jurnal har chorakda bir marta, yiliga 4 marta chop etiladi. Ushbu jarayonga talabga ko'ra muassislar va tahrir hayati bilan birgalikda kelishgan xolda o'zgartirish kiritish mumkin.

MUNDARIJA

09.00.00 - Falsafa.....	6
YOSHLARDA ESTETIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING TUTGAN O‘RNI	6
Suvanova Dilnura Kurbanovna	6
Qoraboyev Suxrob Mustafakulovich.....	6
ANTIK DAVR FALSAFASIDA INSON MUAMMOSINING TAHLILI.....	11
G.T. Kabulniyazova.....	11
13.00.00 – Pedagogika	15
SHTURM- LIUVILL OPERATORI PARAMETLARINI TIKLASHDA SPEKTRAL BERILGANLARNI ALMASHTIRISH MASALASI.....	15
Rabimkul Abdunazarov	15
OLIY TALIM MUASSASALARIDAGI TA’LIM SIFATINI OSHIRISH XALQARO STANDARTLARNI QO‘LLASH.....	22
Hamdamov Yusufjon Mahammadjon o‘g‘li.....	22
TEXNIKA OLIY O‘QUV YURTLARIDA IMITATSION-VARIATIVLIK ASOSIDA O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	26
Obidov Jamshidbek G‘ayratjon o‘g‘li	26
BOSHLANG‘ICH SINF “O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI	32
Sayfiddinova Jamila Ziyodaulla qizi	32
Asrorova Madina Orzuyevna.....	32
10.00.00 - Filologiya	38
XORAZM MATBUOTI TARIXIDAN	38
Iqboloy Adizova Istamovna.....	38
NAVOIY-FONIYNING TURKIY VA FORSIY G‘AZALLARIDA IRFONiy G‘OYALAR TALQINI.....	48
Bekova Nazora	48
O‘ZBEK TILIDAGI ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLARNING NAZARIY ASOSLARI	57
Teshaboyev Dilmurod Raxmadjonovich	57
SHOIRA LIRIKASIDA KO‘NGUL OBRAZI VA TASVIR MAHORATI	62
Eshonqulova Surayyo Isomiddinovna	62
BADIIY MATNDA OKKOZIONALIZMLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI.....	72
Ibragimov Xayrulla Hamdamovich	72
G‘AFUR G‘ULOM SHE’RIYATIDA MILLIY G‘URUR VA IFTIXOR TUYG‘ULARI TASVIRI	76
Tozagul Matyoqubova.....	76
ALISHER NAVOIY IJODIYOTIDA TELBALIKNING MOTIVLASHTIRILISHI	82
Rajabova Ma’rifat Baqoyevna.....	82

SAKKOKIY IJODIDA QUR'ONI KARIM OYATLARIGA MUROJAAT	88
Israilov G'ayrat Boyzoq o'g'li	88
19.00.00 – Psixologiya	92
O'SMIR O'QUVCHILARDA XAVOTIRLANISHGA BERILUVCHANLIKNI ANIQLASHNING USLUBIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH	92
Alimbayeva Shaxlo Tursunovna	92
22.00.00 – Sotsiologiya	100
ZAMONAVIY TADQIQOTLARDA DINIY AN'ANALARNI O'RGANISHDAGI YONDASHUVLAR.....	100
Abdulfaizova Durdona Ikromjon qizi.....	100

10.00.00 - Filologiya

**NAVOIY-FONIYNING TURKIY VA FORSIY G‘AZALLARIDA IRFONIY
G‘OYALAR TALQINI**

Bekova Nazora

Buxoro davlat universiteti,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası professori,
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy va Foniyning turkiy hamda forsiy g‘azallarida ifodalangan irfoniyy (tasavvufiy-ma’naviy) g‘oyalar tahlil qilinadi. Unda kamolot yo‘li, ilohiy muhabbat, qalb pokligi, haqiqatni izlash kabi falsafiy-tasavvufiy mavzularning badiiy aks ettirilishi, mazmuni, obrazlar orqali berilishi, mualliflarning dunyoqarashi va poetik uslubi o‘rganiladi. Navoiy va Foniyning adabiy merosida irfoniyy g‘oyalarning o‘ziga xos o‘rni va ruhiy-ma’naviy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Navoiy, Foniyy, g‘azal, irfon, tasavvuf, ma’naviyat, timsollar, poetik uslub, turkiy adabiyot, forsiy adabiyot.

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИРФАНСКИХ ИДЕЙ В ТЮРКСКИХ И ПЕРСИДСКИХ
ГАЗЕЛЯХ НАВОИ И ФОНИЙ**

Аннотация: В данной статье рассматриваются ирфанские идеи, отражённые в туркских и персидских газелях выдающихся представителей классической литературы Алишера Навои и Фони. Анализируются сходства и различия в передаче философско-суфийских мотивов, таких как путь к совершенству, любовь к Богу, очищение души, стремление к истине. Внимание уделяется художественным приёмам, символике, лексическим особенностям и мировоззрению авторов. Исследование выявляет значимость ирфанской тематики как духовной основы поэзии Навои и Фони.

Ключевые слова: Навои, Фоний, газель, ирфан, суфизм, духовность, символика, поэтический стиль, тюркская литература, персидская литература.

**INTERPRETATION OF IRFANIC IDEAS IN NAVOI AND FONIY’S TURKIC AND
PERSIAN GHAZALS**

Abstract: This article explores the Irfanic (spiritual-Sufi) concepts expressed in the Turkic and Persian ghazals of prominent classical literary figures Alisher Navoi and Foniyy. The study analyzes similarities and differences in conveying philosophical-Sufi themes such as the path to perfection, divine love, purification of the soul, and the quest for truth. Attention is given to literary techniques, symbolic imagery, lexical features, and the authors’ worldviews. The research highlights the importance of Irfanic themes as the spiritual foundation of the poetic heritage of Navoi and Foniyy.

Keywords: Navoi, Foniyy, ghazal, Irfan, Sufism, spirituality, symbolism, poetic style, Turkic literature, Persian literature.

"Ilm o‘zlashtirmoq", ustod Sadriddin Ayniy ta’biricha, «otash porasi olmoq» ma’nolaridagi bu so‘z (iqtibos) Qur’on oyatlari va payg‘ambar hadislarini she’r ichida keltirish yoki ularning mazmunini she’rda ifodalash san’atidir. Musulmon mintaqada adabiyotida bu san’atga keng murojaat qilish orqali aytilmoqchi bo‘lingan fikrga quvvat berish hodisasi o‘ziga xos qadimiy an’anadir. Uning nurli izlarini hadislarga bag‘ishlab yozilgan "Arbain"larda ham

uchratishimiz mumkin. Masalan, Alisher Navoiy "Arbain"i hadisidagi mana bu qit'ada ham o'sha hodisa yorqin ko'zga tashlanadi:

Onalarning oyog'i ostidadur
Ravzai jannatu jinon bog'i.
Ravza bog'in visoli istar esang
Bo'l onaning oyog'i tufrog'i.

Ko'rinadiki, mazkur qit'a satrlari mag'ziga Muhammad Rasullullohning "Al-jannatu tahta aqdami umma hatinum", ya'ni "Jannat kaliti onalar oyog'i ostidadir" hadisi sharifining mazmuni singdirilgandir. Bunday mayl–Qur'on oyatlari va hadis g'oyalariga murojaat Alisher Navoiyning turkiy va forsiy g'azallarida ham kuzatiladi.

Ulug' shoirning ba'zi g'azallarida zohiran Qur'on oyatlariga ishora ko'zga tashlanmaydi. Biroq o'shanday misralar teranroq nazardan o'tkazilsa, ular zamiriga Qur'oniylar g'oyalar singdirilganligi ayonlashib qoladi. Jumladan, quyidagi baytda o'shanday mayl kuzatiladi:

Naqdi jon chiqqanda imon gavharin ko'nglumga sol,
Aylagil jondin judo, lek etma imondin judo [3, 5].

Mazkur bayt mag'zida Yusuf surasi 101-oyati karimasining mazmuni yashirindir. Mazkur oyatda xabar beriladi: «(Yo Rabbi) Meni musulmon holimda jonimni olgin va meni ham solih bandalarning qatoriga qo'shgin».

Sen etting sham'u gulda jilvakim, parvonavu bulbul
Biri kuydi, biriga bo'ldi yuz dardu balo paydo [2, 8].

Mazkur baytning "Nur" surasi 41-oyati bilan mantiqan aloqadorligiga ahamiyat berilsa, yuqoridagi fikrlarga yanada yaqqolroq ishonch hosil qilinadi. Qur'oniylar oyat quyidagicha aks-sado beradi: «(Ey Muhammad) Oллоhga osmonlar va erdagi bor jonzot ham, (samoda) saf tortgan qushlar ham tasbih aytib-poklanishini ko'rmadingizmi?» .

Alisher Navoiy ikki tildagi g'azallarining ko'pchiligida faqrlik ulug'lanadi, baqoni istagan kishi avvalo fano bo'lishi zarurligi uqtiriladi:

Biror etti sangakim o'zlugi dashtini tay qildi,
Baqo istar kishi avval kerak qilsa fano paydo [3, 199].

Mazkur baytda "Kimki o'zining foniyligini bilsa, Rabbining boqiyiligini biladi" va "Farqlik mening madori iftixorimdir va qiyomat kunida men uning-la faxr eturman" hadislarining mazmuni o'zlashtirilganligini payqash qiyin emas.

Nafs xor etmish Navoiyni, aziz et faqr birla,
Ey jalolu rahmatingdan gar zalilu gar muazzaz .

Forsiy devondan keltirilgan quyidagi misralarda ham mazkur g'oyaga hamohang badiiy talqinga guvoh bo'lamiz:

Chu sarkashest tariqi riyo, sari Foniylar,
Shavad ba dayri fano xoki oston, yo Rab [5, 120].

Mazmuni: Ey Rabbim, riyo yo'li-o'jarlik yo'lidir, shuning uchun
Foniylar boshi fano dayrining ostonasida tuproq bo'lsin.

Pinhonu nihondan ogoh eng adolatli zot faqat Oллоhdir. Namrud boshchiligidagi mushriklar Ibrohim alayhissalomning qo'l-oyog'ini bog'lab, olovga otadilar. Jabroil alayhissalom undan "biror tilaging bormi?" - deb so'raganida "Parvardigorim o'zi ahvolimdan ogoh", deb faqat Oллоhdan madad so'rab, sabr qilgan ekanlar va Oллоh " Biz aytdik: «Ey olov, sen Ibrohim uchun salqin va omonlik bo'l!" (Anbiyo, 69-oyat) – zikr qilingan farmonni yuborgan, olovning yorug'i rolib, issig'i yo'qolgan. Turkiy va forsiy devondan olingan quyidagi baytlar orqali shoir har bir kishining pinhonu nihon sirlaridan faqat Oллоhgina xabardorligini

uqtirmoqchi bo‘lib, Ibrohim alayhissalom hayoti bilan bog‘liq yuqoridagi voqealarga ishora qilgan:

Sabur ismi bilan qilsang tajalliy,

Qilib Namrudg‘a yuz ming mudoro [1, 12].

“Devoni Foni”da bu Qur‘oniy qissaga quyidagicha ishora qilinadi:

To biso‘zam hamagi hastin xud ro‘vo kun,

Z-on gulistoni Xalil otashi gulnor biyor [5, 46].

Mazmuni: Ey jonon, yuzingni och-u Xalil gulistoni (olovi) dan

Otashin gul keltir, borlig‘imni yondiray.

Qorun mol-mulkka hirs qo‘yib havolanadi va oxir-oqibatda behad sarvatlari bilan yo‘q bo‘ladi. Bu haqda «Qasas» surasining 84-oyatida o‘qiymiz: "Kim yaxshilik bilan kelsa, bas, uning uchun (qilgan yaxshiligidan) yaxshiroq (mukofot bo‘lur). Kim yomonlik bilan kelsa, bas, yomonliklar qilgan kimsalar faqat o‘zlari qilgan yomonliklari bilangina jazolanadilar». Quyidagi baytda shu oyati karimaga ishora qilish orqali talmeh san‘ati hosil bo‘lgan:

Muncha hashmat topmog‘ingdin so‘ngra birovni qulung,

Joh ila muknatda Qorunga tavongar bo‘ldi tut [3, 18].

Shuningdek, Xizr, Nuh, Iso, Sulaymon, Qorun nomi bilan bog‘liq Qur‘oniy qissalarga murojaat orqali Mir Alisherg‘azallarida talmeh san‘ati qo‘llangan. Bunday mayldan kuzatilgan bosh maqsad Olloh taoloning mislsiz kuch-qudratiniko‘rsatishdan iboratdir. Bu badiiy timsollar ostida «Haq–Inson» munosabatlari juda yuksak san‘at bilan yashirinib keladi.

Zahri firog‘ingdin qayu oshiqki bo‘ldi talxkom,

No‘shi visoling etmasa, Iso anga topmas davo [3, 69].

Shunga o‘xshash ifoda uslubini "Devoni Foni" misralaridan keltiramiz:

Chun Masiho ruhbaxshon boshad on jo az nafas,

To ba izzat dar bisotash neh nafasro, dor pos [6, 82].

Mazmuni: Iso singari u erda nafasidan jon baxsh etuvchilar bor,

Uning bisotiga izzat bilan oyoq bosu nafasingni saqla.

Iso alayhissalom davrida tabobat ilmi shunday darajada taraqqiy qilgan ekanki, bironta ham dard davosiz hisoblanmagan emish. Iso mo‘jizaviy nafasi bilan o‘liklarga jon baxsh bu jarayonga quvvat bergan ekan. «Oli Imron» surasining 49-oyatida shunday xabar beriladi. «Men (o‘zimning Haq payg‘ambar ekanligim haqida) sizlarga Parvardigoringizdan oyat-dalil keltirdim: Men sizlarga loydan qush timsolini yasab unga tuflasam, u Ollohning izni-irodasi bilan haqiqiy qush bo‘ladi. Va yana ko‘r, pes kasallarini tuzata olaman va Ollohning izni bilan o‘likni tiriltiraman hamda sizlarga eydigan va uylaringizda saqlaydigan narsalaringizni aytib berishga qodirman. Agar mo‘min bo‘lsangizlar, albatta bu ishlarda sizlar uchun aniq oyat-dalillar bordir». Ya‘ni agar Olloh bu karomatni unga ato etmaganida, hayratli mo‘jizalar sirini ochishni xohlamaganida, Isoning qo‘lidan bir kishiga ham shifo berish kelmasdi. Mavjudotdagi barcha ajoyibotlar Ollohning amridadir. Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" dostonining "Faqr fano vodiysi vasfi" bobida bu masala xususida yanada keng badiiy mushohada yuritadi.

Xizrning "obi hayvon"dan bahramand bo‘lib, abadiy tiriklikka erishgani, Nuhning xatarlardan xalos qolishi, Isoning tiriltiruvchi nafasi – bularning barcha-barchasi Ollohning inoyati, mo‘jizaviy san‘atidan dalolat. Ulug‘ shoirning ta‘kidicha, agar Olloh istamasa, uning amriga muvofiq kelmagan ish hechdir, Namrud, Qorun, Fir‘avn singari o‘zini qudratli sanagan xudparastlar Uning qahridan omon qololmaydi, albatta. Quyidagi baytda shu haqidagi oyatlarga ishora ketadi:

Nega olam o‘rtadi, husnung o‘tidin lam‘ai,

Tushmagan bo‘lsa jamoli YUsufi Kan‘on aro [3, 56].

Qur'on tarkibidagi katta suralardan biri-o'n ikkinchi, ya'ni Yusuf qissasidir. Ma'lumki, ilohiy kitoblarda (Tavrot, Zabur, Qur'on)da Yusuf alayhissalom go'zallik timsoli sifatida ulug'lanadi. Bu baytda Ollohning go'zalligi Yusufda aks etganiga ishora qilinmoqda. "Devoni Foni"da ham xuddi o'sha mazmunning quyidagicha ifodasini uchratamiz:

Orazi Yusuf namuda lam'ai ro'yat,

Z-i shuda mash'ufu zari ishq Zulayxo [5, 10].

Ravshan bo'layotirki, ulug' shoirning har ikkala tildagi g'azallarida g'oyaviy – mazmun, badiiyat nuqtai nazaridan uyg'unlik ustuvordir.

Zulayxoning Kan'on shahzodasiga ishq tushishi Yusuf surasining 30-oyati karimasida o'z ifodasini topgan. "Tafsiri Jalolayn"da qayd etilishicha, Yusuf alayhissalomga dunyodagi husnning yarmi berilgan".

Qator hamd g'azallarda va "Ruh ul-quds"qasidasining nasib qismida Olloh taoloning ilohiy qudrati tufayli tun-kun, eru osmon, oyu quyoshning bir muntazamlikda harakat qilishi masalasi yoritilgan.

Butun borliqda-tabiattagi eng mayda jonzotdan tortib, bahaybat mavjudotning shaklu shamoyilgacha– barcha-barchasida Ollohning qudrati zohir. Tun-kun, quyosh-oy, sayyora va yulduzlar Ollohning amriga itoat etib harakat qiladilar. Zero, yaratmoq va amr etmoq Uning O'zigagina xosdir:

Chi qudratest, ki dar borgi charxi baland,

Nagash ta be sababi o' zi zarra to bayzo [7, 6].

Mazmuni: Ajab qudratdirki, yuksak charx qasrida quyoshdan eng kichik zarragacha o'sha mo'jiza tufayli paydo bo'lgandir.

Xuddi shu mohiyatning o'zi hamd g'azalda quyidagicha aks etgan:

Yuzung ko'zgidin olamda yuz nuru safo paydo,

Quyosh andin aningdekkim quyoshdin zarra nopaydo [2, 7].

Islomiy ta'limot, uning muqaddas ilohiy kitobida mazkur haqiqat qayta-qayta ta'kidlanadi. Ana o'sha ilohiy nur hamd g'azallar va "Ruh ul-quds" qasidasi baytlariga ham chuqur singdirilgan. Shu jihatdan "Yunus" surasining 3 va 5-oyati karimalari ahamiyatlidir:

"Albatta Parvardigoringiz osmonlar va Erni olti kunda yaratib, so'ngra O'z arshini egallagan Ollohdur. U (Olloh) quyoshni ziyo sochuvchi, oyni yorug'lik qilgan va sizlar yillarning sanog'ini hamda (vaqtlarning) hisobini bilishlaringiz uchun uni (ya'ni oyni bir qancha) manzil-burjlarga bo'lib qo'ygan zotdir. Hech shak-shubhasiz, Olloh bu (borliqni) Haq (qonun va maqsad) bilan yaratdi. U zot biladigan qavm uchun O'z oyatlarini mufassal bayon qilur" [8, 133].

Hamd g'azallar va "Ruh ul-quds"da yil fasllari, to'qqiz falak, o'n ikki burj va ular bilan bog'liq tabiiy o'zgarishlar, fasllarning majoziy-botiniy ma'nolarini va samoviy jismlar bilan o'zaro aloqadorligini yuzaga chiqarishda Alisher Navoiy Qur'oni karimning samo yoxud ilmi nujumga daxldor "Baqara", "An'om", "A'rof", "Yunus", "Hut", "Yusuf", "Ra'd", "Ibrohim", "Hijr", "Nahl", "Al-isro", "Qahhor", "Toha", "Anbiyo", "Haj", "Mo'minlar", "Furqon", "Ankabut", "Rum", "Luqmon", "Fotir", "Yosin", "Vas-saffot", "Fussilat", "Qof", "Va-z-zoriyot", "Va-n-najm", "Qamar", "Rahmon", "Voqea", "Hadid", "Tag'obun", "Mulk", "Al-haaqqa", "Nuh", "Jin", "Muddasir", "Qiyomat", "Val-mursalot", "Naba'", "Van-noziot", "Takbir", "Inshiqoq", "Buruj" kabi suralaridan ilhom olganligi shak-shubhasizdir. Ana shu nuqtai nazardan hamd g'azallar va "Ruh ul-quds" qasidasining badiiy tasvir uslubi bir-biriga juda yaqindir.

«G'aroyib us-sig'ar»dagi 1-g'azalda Haq yaratgan eng mukammal mo'jiza **K o m i l i n s o n** ulug'lanadi. «Navodir ush-shabob»ning dastlabki g'azalida esa Haq yaratgan mavjudotlardan Insonni alohida ajratib turuvchi va uning mohiyatini belgilovchi **i sh q**

ta'riflanadi. Chunki inson Haqni tanish, anglash mas'uliyatini bo'yniga olgan. Mazkur g'azal xuddi shu g'oya talqiniga bag'ishlangan:

Chu jilva ayladi ulhusn istabon oshiq,
Saloyi ishqin etib ofarinish ichra nido.
Pari qabul eta olmay ani, magarki men,
Qilib otimni zalumu jahul birla ado.

Ishqning inson taqdiridagi o'rni, uning "tarixi" esa Qur'oni karimning "Ahzob" surasi 72-oyatida berilgan:

"Biz bu omonatni osmonlarga, erga va tog'u toshlarga ko'ndalang qilgan edik, ular uni ko'tarishdan bosh tortdilar va undan qo'rqdilar. Inson esa uni o'z zimmasiga oldi. Darhaqiqat, u (o'ziga zulm qilguvchi va nodon edi), ya'ni bu omonatning naqadar vazmin yuk ekanligini butun koinot bildi va uni ko'tarishga qurbi etmasligini sezdi, ammo inson o'zi bilmagan holda o'sha mushkul vazifasini o'z zimmasiga oldi".

Bu "omonat yuki"ni bo'yniga olganida Inson «zalumu jahul» edi. Chunki, ishq yo'li ruhiy-ma'naviy riyozatdir.

Ulug' shoir mazkur oyati karimadan atigi ikki so'znigina olish orqali Inson va uni mumtoz etgan ishq tuyg'usining ilohiy tarixiga ishora qilgan. Yana bir jihati shundaki, bu vosita ila qur'oniy g'oyalar ham targ'ib etilmoqda. Navoiy insonning biologik tuzilishi ustida batafsil to'xtalar ekan, uning to'rt unsur (anosiri arbaa) dan (tuproq-quruqlik, olov-issiqlik, suv-sovuqlik, havo-namlik) iborat ekanligini birma-bir badiiy tasvirini beradi.

Chu az zaminash bardoshti ba sad e'zoz,
Ba martaba guzarondy zi torumi xazro [7, 12].

Yuz e'zoz- ehtirom ila uni (tuproqni) erdan ko'tarding, martabasini ko'k gumbazidan ham yuqori qilding.

Baytdagi ixcham talqindan ko'rinib turibdiki, Haq butun borliqdan Insonni alohida e'zoz ila ajratadi. Bu ajratish esa bir necha asosni o'zida birlashtiradi. Ulug' shoir qasida satrlaridagi mazkur asoslarning har biriga alohida-alohida to'xtaladi. Borliqdagi narsalarning har biri u yoki bu unsur (tuproq, suv, havo, o't)dan yaralgan bo'lsa, insonda turli, bir-biriga qarama-qarshi unsurlar muttahiddir va ular inson tabiatining murakkabligini belgilaydi. Alisher Navoiy "Navodir ush-shabob" devonidagi 5-g'azalida o'shahaqiqatni quyidagicha tasvirlaydi:

Sarsaroyi har quyun qilg'ay badan tufrog'ining
Juzv-juzvin bir-bir ushbu gunbadi gardon aro [2, 5].

Inson tanasi va tabiatining to'rt unsurdan iborat ekanligi—tananing qizil (qon), sariq (o't), ho'l (suv) va quruq (tuproq)dan, tabiatining otashiy (flegmatik), xokiy (sangvinik), obiy (melanxolik), bodiy (xolerik) kabi tarkibiy qismlardan yaralganligi Sharq mumtoz adabiyotida ham, qadimgi Yunonu Hind falsafasida ham keng tarqalgan haqiqatdir. Shuning uchun insonga ham moddiy, ham ichki va tashqi jihatdan ziddiyatlar birligi sifatida qaraladi. Inson borliqdagi boshqa mavjudotlardan o'zining ziddiyatliligi bilan ajralib turadi:

Chahor zidro kardi ba yakdigar tarkib,
Ki xoku otash bud, ongahob budu havo [7, 13].

Islomiy-irfoniy tasavvurga ko'ra, inson ikki asos – jism va ruhdan, inson jismi esa to'rt unsur - suv, olov, havo, tuproqdan iborat. Inson o'z ruhi bilan farishtalarga, jismi bilan esa tabiatga, ya'ni hayvonlarga borib taqaladi. Bularhaqida Qur'oni karimning bir qancha oyatlarida xabar berilgan. "Va-ssafat" surasi 11-oyati ("Biz insonlarning asli-avvali bo'lmish Odam alayussalomni yopishoq bir loydan yaratgandirmiz").

Inson hayvon bilan farishta o'rtasidagi maxluq. Tabiat bilan ana o'shanday bog'liqlik uning qattiqligini, dag'alligini keltirib chiqaradi. Ruh esa insonni ma'naviy kamolotga etaklaydi. Chunki ruhga ayb olamining "mulki", u insonga latif bir quvvat bag'ishlaydi.

Ba xoki jismash boroni rahmat afshondy,

K-az on muloimat ovarid tinatash paydo [7, 14].

Tuproqdan yaralgan jismi ustiga rahmat yomg'irini yog'dirding, O'shandan uning fe'l-atvorida muloyimlik paydo bo'ldi. Biroq, inson tabiati to'la poklanmadi.

Qur'oni karimning "Al-Isro" surasi 85-oyatida o'qiymiz: "Va yas'alunaka anirruhqulir ruhu min amri rob" (Ey Muhammad, Sizdan ruh-jon haqida so'raydilar. Ayting, "Ruh yolg'iz Parvardigorim biladigan ishlardandir". Ruh ilohiy ma'rifat, hikmatu donish bilan oziqlanadi. Shuning uchun ruhoni hayot zavqidan bahramand bo'lgan ulug' insonlar xolis, beg'araz, nekbin, muloyim, mehribon, shafqatli, himmatli bo'ladi. Demak, insonning mohiyati ham shu Ruhdadir. Zayniddin Muhammad G'azzoliy "Kimiyo saodat" asarida ruhni shunday ta'riflaydi: "Ruh odam vujudining aslidurkim, hama qolip va badan aning tobe'idur. Vaqtiki ruh bo'lmasa tan murdordurki, aning hech e'tibori yo'qdir. Badan markab va suvor ruhdur" [9, 9].

Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi yana bir noyob fazilat Haqning unga ilmu irfonni taqdir qilganligidir. Olloh inson qalbini ilmu irfon xazinasi qilib, shu irfonda o'zini yashirgan: qasidada insonni mumtoz etadigan eng yuksak mo'jiza-aqli kull va ko'ngil alohida ta'kidlab ta'riflanadi. SHoir iqtibos, tashbeh, tamsil san'ati vositasida go'zal manzara yaratadi:

Dar o' nishonidi dilro ba taxti sultoni,

Ki shud ba rasmi salotin xidevi mulkoro.

Xirad vazorati on shohro muayyan shud,

Gadoi shohonu vaziron, kamina banda turo [7, 15].

Unda (badan shamrida) podshohlik taxtida yurakni o'tqizding. SHundan u (yurak) sultonlik rasmda mulku mamlakatning sohibi bo'ldi. U shohning vazirligiga donishmandlik (aql) muayyan bo'ldi. Aslida gado-yu shohu vazirlarning barchasi Sening kamtarin bandalaringdir. SHoir mazkur fikrlarini qur'oniy oyatlar mazmuni bilan asoslaydi.

Zi ilmi ma'rifatash chunki bahravard kardi,

Maloikash ba sujud omadand abdosu [7, 16].

Maloikalar Olloh azza va jallaning farmoni qoshida ojiz qolgach, Odam alayhissalom ularga mavjudot haqiqatini bayon etadi. Tuproqdan yaralgan hazrati Odam alayhissalomning ilmu ma'rifati fayzidan etti qavat osmon ham munavvar bo'ladi. Ana shu ilmu ma'rifat tufayli hazrati Odamga maloikalar qullarday sajdaga keladilar. CHunki Insonda zavq-ruhiy kamolot kabi nuri hikmat aks etgan nodir xislat mavjud. U Iloh ma'rifatini zavqu shavq bilan his etish jarayonida ruhiy yuksaklikda farishtadan ham o'zib, ma'nan Haqning O'ziga etishishi mumkin.

Ey, nechukkim, durni maxfiy asrabon ummon aro,

Gavhari ishqini pinhon asrag'an inson aro?!

Chunki insonni bu gaar birla aylab bahramand,

Sarfarozi aylab maloyik xayli birla jon aro [4, 9].

Xoliqi a'zam o'z husnini tomosha qilish uchun O'ziga ko'zgu-moddiy olamni yaratdi. Olam esa inson tufayli bunyod qilingan. Buhaqda: "Lav laka limo xalaqtul-aflok" (Agar sen bo'lmasang, osmon-falaklarni yaratmagan bo'lar edim), degan hadis ham bor.

Adabiyotda har bir fasl muayyan fazilat timsoliga aylana borar ekan, Bahor yasharish, uyg'onish, fayzu tarovat, yangilanish, inson umrining ibtidosi ramzidir. Kuz esa to'kin-sochinlik, etilish bilan birga tabiat hamda inson umrining xazoni - hayot, yashashning intihosi (so'lish, xazon bo'lish) ramzi sifatida Alisher Navoiy nodir durdonalari bag'riga singdirilgan. Bu o'rinda shuni aytish kerakki, ulug' shoirning «Fusuli arbaa» nomli to'rt fors qasidasi ham

fasllar ta'rifiga bag'ishlangan bo'lib, undagi san'atkorona tasvir bilan «Ruh ul-quds» qasidasining tasvirlari (yil fasllari tasviriga bag'ishlangan qismi) bir-biriga juda o'xshaydi. Ulug' shoir bu tasvirlar orqali odam jismi (to'rt unsur, to'rt xilt, to'rt tab') va olam tuzilishi (to'rt fasl) orasidagi yaqinlik, bog'liqlik va aloqadorlik kabi jihatlariga alohida urg'u beradi. Olloh taolo butun mavjudotni tasodiflar asosida emas, balki muayyan qonuniyat, o'zaro uzviy aloqadorlik, hikmat zanjiri, hayratomuz intizom va tadbir ila yaratdi-yu lekin hech narsaga abadiylikni nasib qilmadi. Sabab va oqibat tamoyillari asosida bunyodga kelgan olamda barcha narsalar tabiatida qarama-qarshilik va inkorni inkor qonuni amal qiladi. YAshash uchun tinimsiz kurash esa imtihon dunyosida uzluksiz davom etadi. Ayni shu jarayon quyidagi misralarda betakror ifodasini topgan:

Dalel on ki du rangist kori gulshani dahr,

Chi dar bahoru xazonu, chi dar sabohu maso [7, 9].

Shoir ta'biricha, dahr gulshani ishining ikki ranglilik ko'rinishi dalili (ya'ni) Bahoru Xazonda, tong otaru kechqurunda ham yorqin namoyondir. "Navodir ush-shabob"ning 364-g'azalida xuddi shunga o'xshash baytlarni uchratamiz:

Jamol zevari qosh aylading, magar urdung,

Bu ikki misqal ila uyla ko'zguga sayqal.

Firoq shomini oshiqqa aylading tiyra,

Agarchi anjumidin yoqting anda ko'p mash'al.

Bahor moshitasi sa'yi birla kiydirdung,

Chaman arusi yuzu qaddig'a huliyu hulul [2, 265].

Dunyoda hech narsa abadiy emas ekan, inson o'zidan faqatgina ezgu amallar qoldirish uchun intilmog'i zarur. Qur'oni majid "Kahf" surasining 45-46-oyati karimalarida fasllar almashinuvini ajib qonuniyat asosida yaratgan Oллоhtaoloning ayni boradagi ta'kidi quyidagicha xabarqilinadi:

"(Ey Muhammad odamlarga) hayoti dunyo misolini keltiring. (U) xuddi bir suv kabidurki, Biz osmondan yog'dirgach (avval-kishi hayotining bahorida) u sababli zamin nabototi (bir-biriga) aralashib-chirmashib ketur, so'ngra (hayot kuzi kelgach) shamollar uchirib ketadigan xas-xashakka aylanib qolur. Olloh hamma narsaga qodir bo'lgan zotdir. Mol-mulk, bola-chaqa shu hayoti dunyo ziynatidir. Parvardigoringiz nazdida esa (abadiy) qolguvchi yaxshi amallar savobliroq va orzuliroq (orzu qilishga arzirliroqdir)"(19).

Yozu Qish, Bahoru Kuz almashinuvini ta'min etgan zot ulardan etadigan nozu ne'matlardan huzurlanish, bahramand bo'lish hamda kezi kelganda fasllarning tabiiy xususiyati (issiq, sovuq, shamollar, bo'ronlar, dovullar, do'lu jalalar)-ofatlaridan ham saqlanish sharoitini yaratib bergan:

Asireki, zikringni aylab hadya,

Beribsen xalosig'a yuz ming hadoyo.

"Ruh ul-quds"da mazkur mohiyat quyidagicha aks etgan:

Pai iloji vay mevahoi boru rutab,

Mizoji insonro soxti qarini shifo.

Zamin zi bo'ston afro'z gasht xunolud,

Zi teg'i kufr b-don son, ki toraki shuhado [7, 15].

Uning (baland haroratning) ilojini qilish uchun yangi pishgan mevalarni Inson mijoziga shifo bo'lishini nazarda tutib, unga yaqin do'st qilib qo'yding. Er bog'larning bunday shu'lalantiruvchi (ko'rinishidan) (go'yo) qonga bo'yaldi. Bu din yo'lida kofirlar tig'idan shahid bo'lganlar (insonlar qoni) va boshini eslatardi,-deydi shoir. Mazkur fikrlarning asosini Qur'oni majidning "A'rof" surasi 74-oyati karimasi tashkil qiladi: "Sizlarni Od (qavmi)dan keyin xalifa qilib qo'rganini va sizlarga urning tekisliklarida (yozlik) qasrlar qurib olishingiz, tog'lik

joylarida (qishlik) boshpanalar yo'nib (tiklab) olishingiz uchun maskan berganini eslangiz! Bas, Oллоhning ne'matlarini eslangiz va erda buzg'unchilik qilib sang'ib yurmangiz" [8, 111].

Oллоhning yuksak mo'jizaviy quvvatini chuqur his etgan shoir atrof-muhitda yuz berayotgan voqealardan hayajonga tushadi, ko'zga ravshan namoyon o'sha mo'jizalar uchun ham Yaratganga sig'inadi, Uning qudratiga tahsin aytadi:

Du rang u dah rang chy buvad, ki har varaq az barg,

Nigoshta ba dusad rang shud zi kilki qazo [7, 15].

Ulug' shoir tasavvuriga ko'ra, har bir rangda Uning bir hikmati aks etgan:

Muncha xil'at maxzani in'omi tashrifingdin o'ldi,

Charxu tog'u bahrga atlas vagar xoro vagar xaz [2, 146].

Yuqoridagi fikrlar esa Qur'oni karim "Baqara" surasining 138-oyati badiiy ifodasidir: «Oллоhdan ham go'zalroq rang beruvchi bormi?» [8, 17].

Alisher Navoiy "Ruh ul -quds" qasidasining 2-va 118-baytida "YOsin" surasining 82-oyati ("Biron narsani (yaratishni) iroda qilgan vaqtida Uning ishi faqatgina "Bo'l" demoqlikdir. Bas, u (narsa) bo'lur-vujudga kelur")ga ishora qiladi: «Innama amruhu iza aroda shay'an an yaqula lahu kun fa yakun».

Chi xomaest, ki dar korgohi «kun fayakun»,

Nagashta be raqami o' zi qatra to dar'yo...

Ba payh kamtar az on metavoniyash, ki kunt,

Chunon nabud, ki nabuvad asar az o' paydo [7, 6].

Mazkur mohiyatni iqtibos san'ati asosida "Badoe' ul-vasat"ning 2-g'azalida o'qiymiz:

Irodang birla taqdiring o'lg'ay ikki kav n ichra,

Agar bo'lsa fano zohir va gar bo'lsa baqo paydo [3, 23].

Qasidaning 10-23-baytlarida odam jismi (to'rt unsur, to'rt xilt) va olam tuzilishi (to'rt fasl) orasidagi yaqinlik, insonning yaratilishi, ichki va tashqi a'zolari vazifasi, mo'jizaviy mukammalligi xususida fikr yuritiladi.

Chu soz kardy tarkibi jismi insony,

Zi xok ta'biya soxti ba zebu baho [7, 7].

Yuqoridagi (10-23) baytlarning tayanch manbai sifatida «Naba» (6-oyat), «Infitor» (7-8-oyat), «Inson» (28-oyat), «Balad» (8-9-oyat), «Tiyn» (4-oyat), «Vas-saffot» (11-oyat), «Baqara» (29-oyat), «Hijr» (26-oyat) kabi suralarni ko'rsatish mumkin. Ulug' shoir insonni mumtoz etgan ilohiy imkoniyatlarga alohida urg'u beradi:

Bas, on gahe ba ulumash chu rahnamun gashty,

Naxust kardy ta'limi allamal-asmo [7, 9].

Uning (insonning) ilm o'rganishi uchun rahnamolik qilgan chog'ingdayoq, dastlab azaliy ismlarga amal qilish ta'limini (O'zing) berding.

"Allamal-asmo" "ismlarni o'rgatdi" demakdir. Bu birikma «Baqara» surasining 31-oyatidan: "Va u zot odamga barcha narsalarning ismlarini o'rgatdi. So'ngra ularni farishtalarga ro'baro'qilib dedi: "Agar xalifalikka bizhaqdormiz, degan so'zlaringiz rost bo'lsa, mana bu narsalarning ismlarini menga bildiring!" [8, 15].

Oллоh insonni boshqa mavjudotlardan alohida ajratib, ilmu irfon xazinasini sifatida o'n sakkiz ming olamni uning uchun yaratgan:

Bo'lub sifatingga mazhar jami' maxluqot,

Alar mufassalu insonni aylading mujmal" [2, 266].

"Ruh ul-quds"da esa olami sug'ro quyidagicha ta'riflanadi:

Dar on ajuba namudory az hama kardy,

Amonatatro ham dodiyash ba rasmi xifo [7, 10].

Mazkur baytlar esa Baqara surasi 151-oyatining (Men banda qalbiga muhabbat bo'lib kirgan yashirin xazinaman") va "Lav laka", «Kuntu kanzan» kabi qudsiy hadislarining badiiy-ma'rifiy talqinidir.

Misollardan ayonlashayotirki, ulug' shoirning aksariyat baytlari ilohiy-islomiy g'oyalar zaminida vujudga kelgan. Agar har bir g'azalning botiniy ma'nolari ilohiy kitob bilan birgalikda qiyoslab, jiddiy tadqiq etilsa, hazrat Navoiy ijodiyoti mahsuli bo'lgan qator she'rlar ilohiy kitobning ma'rifiy-badiiy sharhi ekanligiga ishonch hosil qilinadi. Intihoda aytish joizki, Alisher Navoiy she'rlarida ochiq talmeh bilan birga mazkur badiiy san'atning yashirin ko'rinishiga ham tez-tez murojaat qilingan. Talmeh, iqtibos, tafsir kabi ilohiy-irfoniy ifoda shakli Alisher Navoiy hamd g'azallari uchun faol hodisadir. Abdurahmon Jomiy hamd g'azallari uchun etakchi hisoblangan tazmin san'ati ulug' Navoiy ijodida juda kam uchraydi.

Adabiyotlar

1. Навоий Алишер. МАТ. 20 томлик. 3-том. Ғаройиб ус-сиғар. -Т.: Фан, 1988. – Б.613.
2. Навоий Алишер. МАТ. 20 томлик. 4-том. Наводир уш-шабоб.-Т.: Фан, 1989. – Б.557.
3. Навоий Алишер. МАТ. 20 томлик. 5-том. Бадоеъ ул-васат. -Т.: Фан, 1990. – Б.541.
4. Навоий Алишер. МАТ. 20 томлик. 6-том. Фавойид ул-кибар. -Т.: Фан, 1990. 199-бет. –Б.564.
5. Навоий Алишер. МАТ. 20 томлик. 18-том.Девони Фоний.- Т.: Фан, 2002. –Б.549.
6. Навоий Алишер . МАТ. 20 томлик. 19-том. Девони Фоний.- Т.: Фан, 2003. – Б.598.
7. Навоий Алишер. Рух ул-қудс. Сўзбоши, насрий баён, изоҳ ва луғат билан нашрга тайёрловчилар Р.Воҳидов, Н.Бекова. –Т.: Ўзбекистон, 2002. –Б.60.
8. Қуръони карим (таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). –Т.: Чўлпон, 1992.
- 9.Ғаззолий Зайниддин Муҳаммад. Кимиёи саодат. –Т.: Камалак, 1995. –Б.63.